

1209-1240

31-ԱԶ

ՄԱՂԱՔԻԱ ԾԱՌԱՅ ՅԻՍՈՒՍԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՈՂՈՐՄՈՒԹԵԱՄԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ՀՕՐ ԵՒ ՇՆՈՐՀԻՒ Ս. ՀՈԳԻՈՅՆ ԵՒ ԿԱՄՕՔ ԱԶԳԻՆ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ Կ. ՊՈԼՍՈՅ ԵՒ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ՀԱՅՈՑ ԹՈՒՐԻՈՅ

Գործակից եղբայր մերոց՝ բարեխնամ Առաքնորդաց եւ բարեխաղ Վանականաց, եւ ընտրականից պաշտօնակցաց՝ գերաշնորհ Եպիսկոպոսաց եւ հոգեւորական Վարդապետաց եւ բարեշնորհ Բանաստեղծաց, եւ համբարեւ պատմական ուխտի Հայաստանեայց Ռադափառ Մարց Եկեղեցւոյ ողջոյն եւ սէր բազմապիսի ի Տէր Յիսուս Քրիստոս :

Երբ ամսով յառաջ յատուկ շրջաբերական թղթով կը յորդորէինք զձեզ, եղբայր Սիրեցեալք, ձեր կողման եւ պարտաւորութեան համեմատ խօսիլ, քարոզել, խրատել, լուսաւորել, եւ զաւանդութիւնն զոր ընկալայք՝ ժողովրդեան ալ ուսուցանել, առիթ ունեցած էինք ակնարկել ցաւով օրտի թէ կան դժբաղդաբար այնպիսիներ, որք յաւակնած են մեր Ս. Հարց խօսքերը գիրքերու մէջ սրբագրել, եկեղեցւոյ մէջ փոփոխել եւ մեկնութեանց ներքեւ այլալիւր. որք երբ մեր Ս. Հարց դաւանութիւնը ներկայել կ'ենեացնեն, իրօք մեր Ս. Հարց դաւանութիւնը կայլայլեն, թէպէտեւ ի սկզբանէ անտի չեն պակասած մեր Ուղղափառ Ս. Եկեղեցւոյ անտերիւր վարդապետութեան ջատագովներ, որք թէ ի հնունդն եւ թէ ի նորումն եւ նաեւ ի վերջումն լուսաւոր կերպով բացատրած են Ս. Հարց խօսքերուն ուղիղ իմաստները եւ ցրած են այն խօսքերուն տրուած ծանօթութիւնը մեկնութիւններ, ուղղած են կրօնաւորութիւնները, եւ ճշգրտած են այլալուր կողմէնք. եւ թէպէտ դուք ալ, եղբայրք Պատուականք, այդ գրուածները առձեռն ունենալով կարող էք ուղղութեան սլաշտպան կանգնել, եւ միտքերը հանդարտեցնել, սակայն քանի որ մեր Ս. Եկեղեցւոյն հակառակորդներ չեն դադարիր հին ըսածնին նորոգել, եւ անգամ մը հերքուած ցուցմունքները կրկնել, եւ անյարմար վկայութիւնները վերստին յառաջ դնել, որպէս զի մեր Ս. Եկեղեցւոյն անարդեն եւ նախատեն, մեզ ալ պարտք կը դառնայ ջատագովական ջանքերը չնայել եւ խօսիլ եւ գրել ի պաշտօնակցութիւն մեր Ս. Եկեղեցւոյն եւ ուղիղ հաւատոյն, եւ փորձուած հարուածներուն դիմաց պաշտպանողաբար դիմադրել :

Արդ զիտնալով հանդերձ, թէ ինչ որ մեք պիտի կարենանք ըսել մեր նոր գիւտերը չեն, եւ թէ մեր Ս. Հարց ուղղափառութեան պաշտպանութիւնը նոր ջատագովութեան չկարողոր, այլ որովհետեւ նոր գայթակղութիւն յարուցանելու ճիգ ընողներ կան, եւ մեր Ս. Հարց դաւանութիւնը այլալուր նորանոր փորձեր կըլլան, կը կարծեմք թէ չենք կրնար արդարաւա՛ր մեր լուսութեան մէջ ուրիշներէ կանխած գրուած ու խօսուած լինելուն համար, եւ ոչ ալ մեզմէ առաջիններուն արդիւնաւորութեամբ մեր պարտականութիւնէն զերծանալ : Ուստի հարկ կըգտնուի նորոգեալ առարկութեանց դէմ պատասխանները կրկնել եւ թիւր իմացուածոց դէմ ուղիղը երեքնել, եւ մեր Ս. Եկեղեցւոյ վարդապետութեան գէւմ հրապարակ նետուած սխալ կարծիքները ցրել, որով ոչ թէ լոկ դուք ալ օգտուիք, այլ մանաւանդ գործածէք զանոնք հաւատացեալ ժողովրդեան մէջ հնարաւոր գայթակղութեանց առջեւն առնելու ճշմարիտ քարոզութեամբ եւ ուղիղ մեկնաբանութեամբ :

Այդ նպատակով կողմնաբեւ ձեզ ներկայ շրջաբերականս, իրր մեր առաջին շրջաբերական թղթոյն լրումը, եւ իրր առձեռն բացատրութիւն մը Ս. Գիրքէն եւ Ս. Հայրերէն առնուած այն վկայութեանց, որք այս օրեր վերստին մէջտեղ հանուեցան Հայաստանեայց Սուրբ եւ Ուղղափառ Եկեղեցին արհամարհելու եւ անուանարկելու նպատակաւ :

Եւ յիշուի, ո՞վ երբէք կրնար կարծել, Սիրելիք, թէ տակաւին պիտի գտնուէին այնպիսիներ, որք անկատար մտածումով կը խորհին կրօնական իրաց վրայ, եւ Քրիստոսի Եկեղեցին կը ներկայացնեն այն կերպով որ իրօք անոր նուազացումն է, եւ այն վճիռ սերը՝ զոր Քրիստոս իր Աւետարանի հիմն ըրաւ՝ քրիստոնէականաց կը ծառայեցնեն : Փոխանակ Աւետարանի մարդասիրութիւնը լաւ հասկնալու, փոխանակ անոր վսեմ ու գեղեցիկ ոգին ու բարոյականը ամէն անհատի սրտին մէջ տարածելու, փոխանակ մարդուն ազնիւ զգացումները ներշնչելու՝ զորս Աւետարանը մեր առջեւ կը դնէ, կը ջանան ընդհակադրել՝ Քրիստոնէայ անհատին մէջէն հեռացնել Աւետարանի այդ բարեքները, եւ անոր տեղ դնել այն սին ու սեւափառ ոգին, որ նախատինք է Քրիստոնէութեան եւ անոր երկնաւոր Հիմնադրին, Մարդասիրական

զգացումով մօտեցան լաթին եւ կաթոլիկ եկեղեցականք ալ մեր խեղճերուն եւ նպատակի բաշխման սկսան, եւ մեք երախտագիրութեամբ իրենց պատասխանեցինք : Բայց ահա հաց ջամբած ատենին՝ փոխարէն պահանջներ անոնց լոյս հաւատքը, եւ դրամ տուած ատենին եկեղեցին փոխելը պայման դրին, այնպէս որ ուր նպատաւորեալք այդ պայմանը չգործադրեն, սկսած են նաեւ դատաւարանաւ եւ բռնի յետ առնուլ տուած ողորմութիւններն : Միւս կողմանէ իրենց այդ տխուր գործին արդարացում մը տալու համար, վարդապետական տեսութիւններու եւ դաւանարանական խնդիրներու ալ մտան, եւ յանդգնեցան յայտարարել թէ Հայ Եկեղեցին Գրիգոր Լուսաւորչին սկսեալ մինչեւ Ներսէս Լամբրոնացին՝ Հռովմէական եւ Հռովմէադաւան, Լատինադաւան եւ Լատինափառ եղած է, եւ թէ Հայերն ալ երբ Հռովմէադաւանութիւն կըդռնեն, անոնց հետեւած կըլլան : Այդ անհիմն կարծիքին պաշտպանութիւնն ալ հրատարակեցին անանուն տխուրակով մը, որով Մեր Սուրբ Հարց դաւանութիւնը բացատրել կարծելով, իրապէս զայն այլալուր յանգեցնան, Այդ փոքրիկ տեսարկը մէկ կողմանէ շատ մը վկայութեանց խօսքեր յառաջ կը դնեն, մանաւանդ մեր Ս. Հարց գիրքերէն. բայց եւ ոչ մին ուղղութեամբ եւ ճշգրիտ իմաստով. իսկ միւս կողմանէ ազգային եւ վարչական տեսութիւններ կը պարզէ շարամիտ ակնարկութիւններով եւ անձնագով պարծենկոտութեամբ զարդարեալ : Մեր նպատակը չէ այդ վերջին կէտերուն հետեւել, որք վարդապետական տեսութիւններէ շատ հեռու են, այլ միայն դաւանութեանց եւ վկայութեանց մասին քանի մը բացատրութիւններ տալ, որպէս զի չլրլայ թէ ոմանց միտքերը սղտուրին, կարծելով թէ իրօք մեր Ս. Հարց գիրքերը կը պաշտանակեն այն իմաստները, զորս տեսարակին հրատարակող բռնագրօսելով դրած է անոնց բերնին մէջ :

Նա կը կարծէ թէ Քրիստոսի Եկեղեցին Պետրոսի վրայ շինուած է, եւ հաւատացեալ ըլլալու համար պէտք է «Հռովմայ Եկեղեցւոյն մէջ մտնել» : Քրիստոնէական եկեղեցւոյ բուն ոգւոյն եւ ճշմարիտ վարդապետութեան հակառակ ըլլալէ զատ, ողմութեան ալ հակառակ է ենթադրել թէ Եկեղեցին Պետրոսի վրայ շինուած ըլլայ : Մինչդեռ Աւետարանը եւ բոլոր Նոր Կտակարանը կը վկայեն թէ Քրիստոնէական Եկեղեցւոյ միակ Հիմն եւ Գլուխն ինքն Քրիստոսն եղած է եւ է. իրօք ալ հնար չէր եկեղեցւոյ մէջ բուն հիմնի զատ ուրիշ հիմ մ'ալ ստեղծել. «Զի հիմն այլ որք ոչ կարէ դնել քան զեղեցուն որ է Յիսուս Քրիստոս» (Ա. Կորնթ. Գ. 11) : Եկեղեցին Պետրոսին չէ, այլ Քրիստոսին է, եւ ասոր հակառակող ինքնահնար վարդապետութիւնը հեռի է Նոր Կտակարանի ոգին եւ Քրիստոնէութեան առաջին, երկրորդ, երրորդ, չորրորդ եւ հինգերորդ դարերու ճշմարիտ ընդհանրական եւ համամիտ ուղղափառ Եկեղեցիէն : Հեռի է ոչ միայն մեր Ս. Հայրապետներուն եւ վարդապետներուն գրուածներէն եւ ոգիէն, այլ նաեւ բոլոր ուրիշ եկեղեցեաց Ս. Հայրերու գրութիւններէն եւ ողջամիտ վարդապետութիւններէն : Պարզապէս սխալ է՝ Ս. Եկեղեցւոյ յայտնի վարդապետութեան հանդէպ նորահնար կարծիքներ ստեղծել եւ անոր վսեմ գաղափարները թիւրել, եւ կարծել թէ մի միայն Հռովմէադաւան եկեղեցիէն պէտք է փրկութիւն ակնարկել :

Այս տեսակ կարծիք մը քաղաքական ձգտումներէն յառաջ եկած մի գրութիւն է, զոր մերժեց եւ կը մերժէ միաձայնութեամբ Արեւելեան հնագոյն եկեղեցեաց խումբը, եւ որ բաժանմանց եւ պատակութեանց պատճառ եղաւ Արեւմտեան եկեղեցեաց մէջ : Իրաւ է որ այդ դաւանարանութիւնը ուղեց իւր սերունդ գտնել Աւետարանի մէջ, բայց այնչափ կամաւոր հակացողութեամբ եւ այնչափ տկար պատճառարանութեամբ, որ իւր շրջանակէն դուրս չկարող ընդունել ընծայել իւր վարդապետութիւնը, եւ միայն արտաքին շահոյց զորութեամբ յաջողեցաւ փոքրիկ հատուածներ կազմել աստ եւ անդ :

Նոր տեսարան հեղինակն ալ իր հռովմէադաւան վարդա-

պետութեան նոր փաստարանութեանը կը ձեռնարկէ եւ կը կարծէ թէ մեր Եկեղեցւոյ Ս. Հայրերը ճանչցած ըլլան զայն եւ իրենց գրութեանց մէջ դաւանած : Կը յանդգնի նոյն իսկ ըսել թէ «Վանայ նորադարձ ժողովրդեան պէս լատինադաւանի մեր Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Հայրն ալ, որ եղեւ հիմնադիր Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ». եւ առջեւ կը բերէ ինչ ինչ խօսքեր՝ քաղելով մեր նախնեաց գիրքերէն : Սակայն մեր Եկեղեցւոյ Ս. Հայրերը չէին կրնար ինքնահնար վարդապետութիւններ եւ դաւանանքներ ստեղծել, երբ Քրիստոս առնակ ըսած չէր եւ Առաքեալները անանկ քարոզած չէին : Իսկ Նոր Կտակարանը իր ամբողջութեամբ եւ Քրիստոնէական Եկեղեցւոյ պատմութիւնը իւր հետեւեալ մեզ ցոյց կուտան թէ կրօնական է Պետրոսի առաքելական պաշտօնը առաքելականին վեր աստիճանի մը բարձրացնելու ճիգը :

Մատթէոսի Աւետարանին մէջ (Մտթ. ԺԶ. 18-19) կը կարծաւք այն ճշմարիտ դաւանութիւնը զոր բոլոր Առաքեալներուն կողմէն արտասանեց Պետրոս, թէ «Ինչ ես Քրիստոս Որդի Աստուծոյ կենդանւոյ». առ որ Յիսուս պատասխանեց. «Ներսի քեզ, Սիմոն որդի Յովնանու, զի մարմին եւ արին ոչ յայտնեաց քեզ, այլ Հայր իմ որ յերկինս է, եւ ես քեզ ասեմ, յիւր բաւ ես վէմ, եւ ի վերայ այդ վիմի շինեցի զԵկեղեցի իմ եւ դրուեք դժոխոց զնա մի՛ յաղթահարեցնեն» — Այս խօսքերը լատինափառ վարդապետաց առիթ եղած են զանազան ենթադրութիւններ ընելու, եւ կերպով մը Քրիստոսի լիծքերը այլալուր, որպէսզի պետրոսական եւ պապական գերիշխանութիւն մը ստեղծուի, Քրիստոս պարզապէս յանուանէ կոչած է զՊետրոս. «Ինչ ես Պետրոս», ինչպէս յոյն ինագլիքն ունի, յորում լաւ կը տարբերին Պետրոս եւ Պետրա արական եւ իզական անունները, որք յասորական Կեփաւս եւ ի հայական Վեմ թարգմանուած են անխորաբար Հետեւաբար Քրիստոս Սիմոնին կանուանելու տրուած (Յով. Ա. 42) Պետրոս անունէն առիթ կառնու վէմի օրինակը քաղելու, եւ այդ վիմին վրայ կ'ըսէ. «Պիտի շինեմ եկեղեցիս» : Որ վէմին վրայ Պետրոսի՝ Ոչ, այլ այն ճշմարիտ վէմին վրայ, զոր Պետրոս դաւանեցաւ ըսելով. «Ինչ ես Քրիստոս, կենդանի Աստուծոյ որդին». եւ յետոյ իր թղթոյն մէջ լրացայայտ քարոզեց թէ նա ինքն Քրիստոսն է «Վէմ կենդանի» եւ «Վէմ ընտիր, գլուխ անկեան պատուական» (Ա. Պետ. Բ. 4-6) : Ուրեմն Քրիստոնէական Եկեղեցին կենդանի Աստուծոյ Որդւոյն Քրիստոսի վրայ շինուած է, եւ այս իմաստը միայն Աւետարանի ողջոյն համաձայն է, եթէ ուրիշ ենթադրութիւններ յերկրէնք, այն ատեն Քրիստոսի Եկեղեցին շատ փոքրկացուցած պիտի լինէինք. մինչդեռ Եկեղեցին՝ զՔրիստոս իրեն հիմ ունենալով շատ բարձր է, եւ որ եւ է մահկանացու էակի մը վրայ շինուած տկար հատապատկութիւն մը չէ : Աւետարանին նոյն տեղը կը գտնուի որ Պետրոս «Առաջնայ» կը կոչուի (Մտթ. ԺԶ. 28) : Անոնք որ անուններու եւ կոչումներու վրայ կը խաղան, թերեւս Եկեղեցին սատանայի վրայ հիմնուած պիտի ըսեն, այլ մեզ քաւ լիցի, այսպիսի անձա՛հ պատճառարանութիւններու եւ մեկնութիւններու հետեւել :

Պէտք է Աւետարանի ոգին լաւ ըմբռնել, որ Քրիստոսի ոգին է : Քրիստոսի առաքելոց մէջ մեծ ու պզտիկ չկար, այլ ամէնքը հաւասար էին : Պէտք չէ մոռնալ որ երբ առաքելոց մէջ մեծութեան եւ առաջնութեան խնդիր ծագեցաւ, Քրիստոս անոնց մէջէն խաղաղ հետացուց այդ մտածումը : Գեղեցիկ մէկ կտոր է այդ որ նոյն տեղ մեր առջեւ կընէ, եւ լուսաւոր կերպով ցոյց կուտայ թէ նախնեաց քաղաք (Մտթ. ԺԶ.) Քրիստոսի առ Պետրոս ուղղած խօսքին մէջ, հարկաւ առանձնաշնորհում մը եւ գերիշխանութեան մը խնդիր բնաւ երբէք տեղի ունեցած չէր. սպա թէ ոչ չէին գար հարցընել աշակերտները՝ թէ «Ո՞վ իցէ ի մէջ մեծ յաղագրութեան երկրից» (Մտթ. ԺԷ. 1) : Եւ որովհետեւ Առաքելոց մէջ տարբերութիւն չկար, անոր համար կանխաւ ի դէմն Պետրոսի առնուն խոստացուած իշխանութիւնը (Մտթ. ԺԶ. 19), այս

անգամ ուղղակի եւ հասարակարկ աճեմուն կը տրուի, ինչ-
զեցին կառավարելու, կապելու եւ արձայնուն իշխանութիւնը,
եւ ո՞րք միայն Պետրոսը. « Ամէն ամեմ ձեզ, զոր կազմէք
յերկրի, եղիցի կապաւոր յերկին, եւ զոր ամալկիւնք յերկրի,
եղիցի արձայնաւոր յերկին (Մատթ. ԺԷ. 18)։ Յիսուս իբր
զոր կենաց մէջ ապրեցաւուց ամբողջը հասարակարկը շուր-
ջանգեց, եւ ո՞րք միայն Պետրոսը. եւ հոսով որեւեմ ժե-
րէն բաժանեան ատեն ամեմուն հասարակարկ միեւեռն ա-
ռաքեցեալեան զպատշաճ տաւա (Մատթ. ԻԷ. 19-20), Սուս-
ցանկոր եւ վարդապետեալուն իշխանութիւնը ապաւորեց ամ-
բողջին որոշեալս, եւ ո՞րք մէջ առաջեղց մէջն մէկուն ձե-
մարիս, Աւետարարի ամեն մէկ էջին նոր շուր դասը մեր
մեզնեւ կեննեն, եւ անոնց մէջ կը տեսնեմք միշտ որ Բրիտանոս
եկեղեցեայ հմուտ շուր հաստատուի, որովհետեւ Բրիտանոս
եկեղեցի է այն, եւ աշարիս մէջ եկեղեցին ո՞ր եւ մարդիպուն
անհատ չափով կապուի, այլ միայն Բրիտանոս, որ Բրիտա-
նոսեմեան եւ անոր եկեղեցեային հինն եւ հիմնադիրն, եւ
որովհետեւ ապետն ու պետն ու, Ի գեզ եւ յիշել նաեւ Ջերեմիայի երկու
ուղղուց ասարակը, երբ կը խորհրդեն Բրիտանոս ամ
եւ ձախ կողմերը նստիլ, եւ միայն առաքեալներէ
արձայնաւոր զիրք մը քրաւել, Բրիտանոսի պատանախոր
երթողական եղաւ, եւ հնազանդուց անոնց միտքէն զե-
րկայան լինելու գաղափարը, Բրիտանոս միեւեմ իսկ ըսալ զե-
րք իսկ չիրար տալ Առաքեղաց մէջ մէկուն իսկ ըսալ
էրկի իշխանութիւն ունենալու ասանձանքանորութուն (Մատթ. Ի.
23)։ Իբր կը մնայ որեւեմ Պետրոսի արտեղիք կամ արտա-
երկայանութիւնը, եթէ Առաքեղաց մէջն կը գտնուին երկու եղ-
արարներ, որք դեռ բարձր զեւրք մը ստեղծել կը խորհրդի եւ
յարախ խորհրդանքին անտեղի լինելը կը բանն,

Ճեղքաբեկ յառա՛կ կը բերէ անս. Աւետարանի հնգեւեկ սփռեցը. «Ալիւնն Ալիւնն», ա՛նա սաստա՛կ խնդրեալ զեղեցարաբէլ իրրեւ հցորեան, այլ եւ աղաղեցի վասն ք, զի պարկասեցիկն հաւատք թո, եւ զի երբեմն զորոքմիս եւ սաստա՛նքեց զերբարա՛թը» (Դուկ. ԻԲ. 31-32): Մեր Աւետարանի զնգը փոխեցով եւ գնձը բնեցով (Տպագրութիւնն հրապարկ, հատ. Դ. եր. 172), իրաւունք կը կարծէ ունենալ վրայ բերելու. «Սաստա՛նքն պիտի խարաճէ կաթնօրհնոք, պատարաքնքն, եպիփառաքնքն, հովիւքն, վարդապետքն եւ ազգքն, եւ զի միայն Պետրոս եւ անոր յաջորդները հաւատաւ հաստատունն պիտի մնան միտ» ։ Իսպց յայ էլ զիսցը անտարաքնն պատման եւ Բրիտանիոյ բանաբ. «Էրեւն բնթիբէի սեղանիկն չաղբն է Յիսուս կը աշակերտանով, կը խօսի իր չարարաբանս վրայ. եւ ա՛նա աշակերտները զգամ մը իրար կանգնելի թէ ո՛վ պիտի ըլլայ իրեկ մէջ ինքն է Յիսուս այս անգամ ալ կը սերբէ այս զաւարաբար, բնեցուն հաւատար լինելը կը յայտարարէ եւ նոյն լիպանունիւնը կուտայ ամենեւն. Վնտրիքը յերկրաստանն անուս, աղեցի յերկրաստանն ազգ Ինքայէնի» (Դ. ԻԲ. 80), Տառաերկունքն ամբողջով հաւատար են, «Եւ զի Պետրոսի տարբերակն չէ. միայն... Իսկ Պետրոսն ազգայն ալ խաղաղ յայտարարեց իր անհատն իմենն եւ ի իր անհատն իմենն» (Դ. ԻԲ. 80)։

Ինքնադրամներէն մէկն է եւ իրք ալ նա երեսուն փորձութիւնք փորքը եւ փորձութեան մէջ միտարարքս։ զի նա փորքի որպառա իր ՏԵՐ, եւ ոչ թէ միւս առաքելներէն։ Միայն իր Բրիտանոս պաթիքը գործութեան, Պետրոս որպառքիներէն տեսական չդիտիլն էր։ Այլ ին ապակիք փանք ինքն զի պայտանցելն հասարգ քոս։ Բրիտանոս չնիւթ թէ աւննան հասարգը պիտի խախտի եւ քոս հասարգը անփորք պիտի լլցայ, եւ իրք։ Որպառքութեան քոս հասարգը պիտի խախտի, միայն թէ անոր մէջ տեսական պիտի չլնան եւ կուտանք պիտի չնախախտի, այլ պիտի դառնան եւ քոսը դրամիք երբայնիւրդ շինութիւն պիտի լլցան։ Երբ որպառքութեանք պատճառաւ պիտի զայնթիւնք քոս փայ, Այս մաստով Բրիտանոս կրտ. զեւր ինք երկրէն զարգիւն եւ հասարակացեալ զկերպար քոս։ Եւ ինք զաւանայ, որ սլախան է։ Լարձորձ Պետրոսն է, ապա սլախելն ալ Պետրոսն է, իրքը զ Պետրոս որպառքութեանք ապիկրտութեան պատիւն իսկ ինքնան եղաւ, եւ Տրեանտի ալ յարտեան անեանք մէջ Եւտարտ ապիկրտութեան դաւան իրքոս քնքն, եւ ապիկրտութիւն ետքը առանձինն յիշէք (Մկթ. ԺԶ. 7), սինքն որ Պետրոս երկրի ստոր փայտիկներէն երկրի քաղաքիկներէնք զաւն, եւ փետրոսի առաքելութեան եւ նշխարութեան ինչաւութիւնքը ստացաւ (Յովհ. ԻԿ. 17)։ Եւ քան թէ Պետրոսի պատկարկութեան մէջ գործը, Պետրոսի մեծաւորութեան փաստ, եւ Պետրոսի պատկարիկ, նորա սլախարկութեան հաստատութիւն կը դրոշմայ, Աստուծոյ ինքն զայն ծառայութիւններուն ձեռն ալ

Նմ դիպել Առնաբերտի այսպես կը փարցախոտէ՝ այլ նաեւ, Պօլսի եւ Քեօսիոր բոլոր ինքնները ընդհանոր եկեղեցւոյ գլուխ ու հիւր կը հիւանուն զիրոսանք, եւ ոչ այլ ոք՝ բոլոր կեղեցիք' միաստն եւ մէկ հոգեւո՛ւ այլ գիտել իշխաւորներն տակ՝ Քայս առաքեալներն այլ զիսն քաջատար՝ թիւններուն ապ' իրաւ մեկնութիւններն արտաւ եւ՝ Տեօսիոր կը գրէ՝ Ամէն Հովաքս քաճախապետները ճանչալ իրեն եկեղեցւոյ գլուխ՝ եւ հաւատայ մերարեւելա խոյրիներուն մէկ իրենց հնազանդութիւն՝ լատինականութիւն եւ, Բրիտանոյ եկեղեցին եւ ատոր հաւատաւան հաւատար կը լլուռն չեն, ինչպիսի ոք Աստուած հրամայեալ եւ, եւ իւր Առաքեալը Պօլոս կը քարոզէ՝ Մի է Տէր, մի հաւատար եւ միստութիւն։ Սակայն հաւատի միութենն կեցողոր առաքեալն եւ եւ հայրապետն մը լատ քարոզէ՝ զի ինքն Բրիտանոյ եւ աւանքը՝ ի մի կը գտէ, ամենուն գլուխ նա է՝ Բրիտանոյ հնազանդներ գիտել թէ՛ աւոր սեփականութիւնն եւ, որովհետեւ ատոր արիւտիւ գիտաւ են՝ ամենէր նոյն շորքերը ընդաւան են՝ ամենէր սէր եւ ի վիտաւ Բրիտանոյ՝ ինչպիս Առաքեալը կը վկայէ՝ իսկ առաքեալները այլ հաւատանքի ուղտյաւաններ եւ քարոյղներն եւ աստգիշներն են. միայն Պօլոսը չէ, եւ ոչ այլ միայն ատոր յաջորդներ, այլ ամբողջ առաքեալներն եւ միայն ամենուն յայրենիքն։ Միկուրն առաքեալ չալսէ եւ կ'ու առաքել գնձը՝ գնալէ՛ք այստեհեռուն, աշակեր

անցէ՛ք զամենայն Հիմնական, միջոցներ զնստա յստնն Հոր
 Է. Որոշող եւ Հնչողսն արդոյ, Ուսնցն՝ ի նոցա պանիւն գործե-
 նայս որ ինչ պատուիրելիք մեզ, եւ ահաւասիկ եւս ընք մեզ իմ
 զմեռնայն աւարս, միեւն ի կատարածս արփարիս (Մտ. ԻԸ,
 18)։ Այս խաղերին յետոյ շնոր է տալիսին առաքելաբնիկն
 Է առաքելութիւնն ՅԵՅԷԼ, եւ Բրիտտոսի առանձնաբնիկն
 միակ փոխորդն ալ երեսան երկրէԼ, եւ անոր միայն ետեւ
 Հնաւորքի պաշտպանութիւնը, Կերելի թէ այդ գրողը ըն-
 Հնացած թէ Առաքելաբնիկն ինչպիս կըրնային Բրիտտոսի
 Հնաւորածս ինչեղեքն, Է, անտեղեակ է Պոքոսի եւ Պետրոսի
 խառնածարարութիւններն եւ բրիտտոսարարութիւնն, զոչ արցն
 Հիմնականս առաքելաբ. կարողէ եւ կարողիք իրեն Հնտե-
 ւոցները որ խաղարկ մորթեցողիքներին հնտու կեանս, Ինչե-
 ղեցին մարմին մ'է յստ Առաքելոյն ըստաշտութիւնն եւ անոր
 զգալիք Բրիտտոս է. «եւ նա է զուսկ յոյսկ ինչեղեքը, որ
 է սիկեղն անդրադիկ ի մեռելոյ, զի եղիւն յոյս յամենայն
 յաւաքեղեցիս» (Վորս. Մ. 18)։ Ինչեղեցին յիտուածք մ'է եւ
 անոր հինք Բրիտտոսն է (Ա. Կորնթ. Գ. 11)։ Ահա առաքե-
 ւական զարու մարգարայութեանիւնը, որ սերմ եղած է ան-
 րորդ Բրիտտոսեանին։ Բոլոր առաքելաբնիկն արդ սկզբուն-
 քով ընթացան եւ այդ կերպով զԲրիտտոս արարեցին։ Պետ-
 րոս ար մարէն չանցեց որոնք թէ ինքն ինչեղեցողն անկեան
 վէճն է, երբ հնտեւտեւ անորը գրեց. «Ան որ մտայեցաւ
 վէճն ինչեղեցիք, որ թիկեալ ի մարդկանն անայեցալ, այլ
 եւս ի վնտուտեղ ընտրեալ եւ պատուականն է» (Ա. Պետ. ԻԲ,
 4)։ Սիտի ընտրի վէճը, անկեան զոյրթը, նա է, Բրիտտոսն
 որ, մարդկեանն ոչ որ Առաքելաբնիկն տուած ըստ-
 առարորութիւնները պարզ ու մեկնին, Բրիտտոսեան Հնաւ-
 օրայեցալ ընտր է զանոք ըստ ըմբռնէ, Է Առաքելոյն յա-
 րարեցին, լիմին անոք զահաճայապետ կամ եպիսկոպոս
 կեանս կամ հարապետ կամ վարդապետ, ամէնքն ալ ստանց
 զահաճեալսն սոս փոխ առաքելականն արարողութեանը իմաստ-
 քոր նոյնը միայն պիշք է մարգարայեան։

Ս. Կիրեքի գառ կան ներկեցող պատմության մասին շատ հարցեր, որոնք հարցախոսը համապատասխանաբար, որոշ ներկայացուցած են ներկեցող շատ որոշ կերպով և ամեն քան պարզագույն և ռուսասերած են և Առաքելյան աղբյուր, որտեղ սպրդողների գիճակը ներկայացնող Առաքելյան սրբոցների են, և առաջին շարքերը համապատասխանաբար են ներկայացնող, կրթական լայնածավալ թէ Պետրոս, Հովսեփ, ներկեցող իրեն սեղանակած և ողջած Առաքելը, և եւ ուսանողներին հրեան սրբոցի տիրացած է, և միշտ առաքելը ամաճաճողները վիճակ ունեցած են, Թագիրոս Տեսողը առաջին աղբյուրի զիրք ունի Առաքելը մէջ քան Պետրոս առաքելը, Առաքելյան ժողովուրդի մէջ, որ կերկեցող առաջին ժողովուրդ է, Պետրոս կերկեցողների վիճակ ունի, Թագիրոս Տեսողը առաջին է որ կրեւն հայապաշտ ժողովուրդի հաւատքը կրէ, և ամենքը հիւստանին անոր խաղերուն (Գործք. Ի. Ե. Ե.) Մատաթիայի ընտրողների առեւն Առաքելներից որ միւսն են (Գործք. Ի. Ե. 23), և եփոր սարկաւացող միայն ա-

այս երեսակներով, եւ ապա Անտիոք, ուր Պօղոս կարգադրեց ի հարկին Պետրոսին զորպէս ու կաշգործանի (Պաշ. Բ. 13)։ Ըստ առաջորդեալի՝ զոր կրօնական ճամփակալսք, հոն ինչո՞ք հաստատուեալ լինէր փոքրիկ ի ձա՞մբ։ Որքանի Անտիոք ուսուցչք ունէր Պետրոսի նախնական աթոռը լինելու, եւ ինչ կրօնաւոր զ ձա՞մբով եղբարկութիւն կրօնի՞ք ժառանգելէ ետքաւ, առեղի նախնական կրօնաւոր պէտք իր ժառանգեալ լինէր Անտիոքից Բաբիլոնոպօր։ Բայց Անտիոքայի հայապետելուն իբրեւ Պետրոսի յաւորդիչը շնորհակցելին ընդհանր Սեկեղեցւոյ պետեւ համարելով, միշտեւ միջնադարեան ժառանգութեան ծագեալսն այդ զապաւարը, Եանիկին հարաւորեալ ոչ միայն Անտիոքայի, եւս եւ ձա՞մբին, լաւ գիտելիք է Առաքեալները ամէնքեւ այդ հաստատ լիւծառնութիւն ունէին, եւ մին քան զգիւսն առաւելութիւն չունէր ի կիսողութեան ճամբանովն այն լիւծեղը, զորո մի առ մի լսող առէն կրկեւ ինքեցւոյ պատուութիւնն ու առաջորդութիւնը ի Մկայն հակիքն երգավ լիւծեղանք թէ՛ ընդհանրօր կեկեղեցւոյ յոյր ինչ Հայաւոր ամէնքն այլ մեր ցոյցած ողբալիտ մեկնութիւնը առաւել ու աւանորոտական եւ առաքելական քաղաքաւորութեանց՝ զոր քրիստի Արեւելեան եկեղեցւոյ հայրերէն, Խաւորին Կեսաւայի, Սմանաս Արեւստանդայի, Բարսեղ Կեսաւայի, Յովնան Սուրբերան, Գրիգոր Նիւստոյի, Գրիգոր Սաւառեանը, Կիւրեղ Արեւստանդայի, եւ Արեւելեան եկեղեցւոյ հայրեւ Տերտուլիանոս Արքիեպիսկոս, Կիրիլոսոս Կալցեդոնայի, Լեօնարտոս Սեղրապիմոսի, Օգոստինոս Հիկալաքոսի եւ ուրիշեր, որոց վկայութիւնները ամէն առեւելեան գրիգբնու մէջ հաստատելի կը գտաւոր։ Ասոնք ամէնքն այլ իրենց քրոստւածոց մէջ լիւծ քաղով Բրիտանու եւ Քրիտանի յալի քաղաքայն ինքեւանոր լինելուն յառաւելութիւնը հաստին, եւ ոչ թէ Անտիոքայի, իսկ Հռովմայի հայրապետի ընդհանր եւ ինքեցւոյ միակ գրեւել կիսատած չէն, այլ միայն առաքելական աւթոռոց զապաւարներն մէկը միւսին միջ հայրապետական աւթոռոց զապաւարներն, Եանիկին Սեկեղեցւոյ Ս. Հայրեպետ թաղաքաւոր այս էւ, եւս իրենց զապաւարութիւններն ու քաղաքաւորութիւնները ամէնքին իսկ հարեւոր զրուցելով։

Տնտիսը Առետարան եւ Առաքելական ինչոքները իւր քանակները ճշտապէս չեն յայտնէր, հարկաւ չգիտի որո՞նք պարբերաբար զգրկեցուին խնամանքի տակաւին, ոտակը ի՞նչ տարածութիւն գրեւ թէ Է Լաւորանքաւոր իր մը Մ. Գրիգոր Լուսաւոր չէր յայտնէ, որ երեւ հիմնադրէր Հայաստանեայց կեկեղեցին ։ Այսպիսի բաղնի կեկեղեցոյ պատմութեան եւ առաջնութեան անտեղիկ վիճելու իր յայտարարէր ։ Նախ Հայաստանեայց Մ. կեկեղեցոյ նախնական երեւ զարկերու վրայէն ուսումնարան անցնելու եւ մտանքով նորա Առաքելական ազգային եւ Առաքելական յաղորդութեան, շնորհ իսկ թէ Թաղաթոր եւ Թաղաթորական քաղաքական արդիւններ է Հայ կեկեղեցին, եւ թէ անոր եւ մը կեկեղեցոյ հիմնադրութիւն, հիւ-

[illegible]

Ան այդ ժամանկիցս ընդհատեցինք (մեզ հառա-
դարը), որի մասին մտերմամտեցա՝ մտերմագրասին գիտ-
նականորեն, որով զմեզ զինով՝ բազմաթիվ կոնգրեսի հիտ-
վեք այդ կտորին մեզ Սեղեռնապետ իշխանապետի տն պարսա-
մ իշխանի, այլ ընդհատասին Ս. Գրիգոր Լուսավորչի Սեղ-
եռնապետին ակնհայտապես որ տեղ իր կցաւ իբրեւ կեն-
դանի մարտուն։ Ս. Գրիգոր իմն յնկերացողորն Տնու իր
հանգիս չսկիւրի Պաշտամանը, Կատարեալանու ու Սեղ-
եռնապետն արեգակնիցաւ ակնառ սիրով պատին պարսա-
մնող առաջ եղանիւր, Կատարեցիախո Տրդատն կիսանա
մեզ, Գրիգորի գործերն ու անոր ձեռնադր կեանք քանակիբք,
ու անկողպան իր գաւէն վար ինկելով կիսյալ Ս. Գրիգոր
մարտ, զգի որմնեցի ի նման, ու բազում վայելեալ մնա-
նապես պատին արարեալ նմա, իբրեւ խառնուկանցի Բրիտ-

Կարծախարհական արժանատիքներն ենթադրում են, որ մարդիկ համարում են, որ անհատները կարող են իրենց արժանատիքները փոխանակել ֆինանսական օգուտի հետ։ Այսինքն, ֆինանսական օգուտը կարող է լինել անհատների արժանատիքների փոխարինիչը։ Այսինքն, ֆինանսական օգուտը կարող է լինել անհատների արժանատիքների փոխարինիչը։ Այսինքն, ֆինանսական օգուտը կարող է լինել անհատների արժանատիքների փոխարինիչը։

Երևան իրրեւ աղրիւ՝ Ազաթանգեղոսէն զատ կնեակայացնէ
Երեւանացոյ պատմութիւնն ալ (Բ. Դպրութեան Զ. գլուխը),
այց այնտեղ Ս. Գրիգորի Հոովմ երթալու մասին ըսն մը
ըսած չկայ :

[illegible][illegible]

խառնվելու քաղաքացի, եւ այսպէս հիմնքը այն ստոր ամօտոր: Ի մէջ գաթականերու մէջ գտնուած Ս. Գրքի պետութենէն է, եւ կիարծէ թէ ալ ի Հոգմմ ճառադարհորութիւննէ վեր թաղեղնորի քրոջ հետեւողներ կան վարդապետութեան ուսուցումը, եւ վարդապետ ինքզինքներ, սկսած է 300 կայսրութեան եւ Կոստանդնուսի դէպքէն եւ իւր գրութիւնն ու վարդապետ տարիներուն մէջ պէտք է պարիս ստորջի վարդապետութեան լուցան, եւ 311 թուականին գգալ պատգանսեցին Մաքսնիտիոսի դէմ, իսկեկն առաջ կարելի չէ Ս. Գրքերուն մինչեւ այն ժամանակ զեւ Կոստանդնուս չէր: Իսկ այդ թուականին զհոգմմեւ Ս. Գրքերոյ յոյժ ձեռագրեւ ուսական գործերն իսկ իւր որդեակն ունէ ճանկ կարելու քարանձառներու մտայն պարագաները գիտնալով կրն թէ հայկական եկեղաքութիւնը բոլոր մակարդէն հնչաւատառութիւն լուսաւոր

Ինչպե՞ս եւ ո՞չ ալ բան մը բարոյ
պետեանուն կարծեցեալ զեթարպեցոյ
իկայէն տեսարար Տետեւեալ բառեւ
յեկէ լատինադասան վարդապետութի
նոյ) առաջինն Պետրոս առէ, թէ՛
կենդանոյ, Վասն որոյ եւ զեթար
Բնաիւի է բեզ, Պետրոս որդի Սոփի
մակցաց քոյ, ի ստամո՛կ եւ յարեմէ
եւեր զու զայդ դիտութիւն, այլ Հ
քո, եւ յայտեցեալ բեզ, եւ որաբ
անկախէ եկեղեցեալ » :

[illegible]

Ս. Գրիգոր Լուսավորչին յետոյ
եւ ճիշդերորդ դարերու Եղանա-
րած առեռանէլ եւ ցոյցնել կաշխատի
ւն Նայրապետն ալ լատինազաւան
Հայապետնն նախազանձեմանոր
եւ Կեսարիա գումարուած ժողովին մէջ
զաւ, , եւ ստորագրել սինէնոցոստակ
Դանաստի Լուսինայ եւ օտար եկե-
ղ եւ արեւմտեան եպիսկոպոսաց խորհ-
արիոսան վէճերը իշխանութեան
Պատմական խաղը առեռն են զորս
գործը, բոլորովն անտեղեակ ընէն
զային Եկեղեցւոյ եւ նոյն իսկ Լ-
թեան, Բարսիլի գրած նամակը բար-
բերին, եւ թիկնի վերնագրը Լ-
ո՛չ թէ Լուսինայ եպիսկոպոսին ուղղ-
մտեան եպիսկոպոսաց, ճիշդ այս Լ-
պաշտ եւ անխնայաւոր նորարգ պաշ-
Դապրիկա միմանայն եպիսկոպոսաց»
ստն երրու եպիսկոպոսինն են, Մեկն
սիրիոս, եւլն, , առանց պիճանեռն
եւ ինքեորոց տեղը կը գտնուի Նեւա-
մը, Թէ Լուսինային ժամանակն որ 371

[illegible]

Համայն հայաստանական մասին, մեկն խորհած է տեսնում։ Որքո (ապակեր) եւս որդի Աստուծոյ են քնկար, առն, զի ոչ յերկր տոհմն յարկաւ զանազան աւել յերկրի եղ ի վերս զէն հաստատութեան զանազոր զլուի առաքելաւան դրն հաւատով խոտովանեալ զերկրաւուրի ինքեալ եւս, եւ զէն առաւել եղքն ի վերայ նորա չեն քարիք հասոյ հաղորդակցիք»։ Այդ կամ Աստուի առնե ոմանք եկեղեցւոյ թիւները դրան եւ՝ Վարդապետի եկեղեցի առն եւ այլ զանազան յարկով կրիւ եւ հերձառն ուղեւորի նուրիկ հաւատոյ»։ Ա. Սասնայ ազգրէ, թէ իսլայտոյ ու քաղ չեն եկեղեցիք։

[illegible]

Պրոնապիտի առ յայտնէ կրօնի
 քերէի ըստած . Քաղաքի ահա նման
 սխալ ըստածոյն եւ յառաջեղացեալսն
 ինքնապէս անտնայի ի մէջ ընտրած
 առած գլխիւն . (Բ. զգոր զարարս)
 զարարածմեկն օրինակն վերնապատ
 առաջէ Գնորոյ գիրքն զարաւարդն
 շննքս ր Գեորգոս առաքելաւոր կար
 վայս , եւ մի առ մի կիտն այն իւր
 զմեզ ըստ Վալիսիայն ր Բրիտանոյ ,
 զրկուած էրս . եւ կիտաբիք ճամբիս
 ինքնապէս . ըսել էր ր կործանեալսն
 իւր ընկեր Առաքելաբանն կարճէր
 շննքն ճգնէն , ամենքն եղան վախճան
 կեցու իշխանութիւն առնելով , ամենքն
 էլ ճանե մտնաւ ր Գնոցիցի գիրքն
 օրինակն ին , եւ ինքնապէս ին

պետ Մեծին ներսերի
ը, բաւական են աւ-
ժպաշխարհի, նա-
պաշխարհի հրաշքի
ը իրենի աղ աղբի
յառաջխաղացութեան
ամառանք անտեղ չե-
ց անոր թէ, այլ ի-
նչ որ է, Այլ գրու-
ման լիկ լիկ, եւ քրիս-
տոս լի, Մեր Մեծն
ը, բայց թէ ստո-
ւոյց էկեղեցեաց մի-

իր քրեական գործը, որը հարկադրված էր լինել հարկադրված պատերազմի պայմաններում, զորահանձնվելը հիմնականում չէր հանգում նրա քրեական պատասխանատվության հարցին։ Նրա քրեական պատասխանատվության հարցը պետք է լիարժեքությամբ քննարկվեր միայն այն դեպքում, երբ հարկադրված լինելով պատերազմի ժամանակ, նա չէր կատարում քրեական գործողություններ, որոնք հանգում էին մեղքի։

[illegible]

Երբ, իհն կան
կաց ձեռն ուրիշ յայտնի
որ զայտնին, այլ ա-
րի յառա՛մ թերեւ:
Երբեք, խոսող Ս. Մկրտումը
որ չէ լսումնադասան է
հոգի շուրի, եւ առա՛մ
չէ ու կտէ: «Անս մը-
նս թերեւոր կիսող»:—
Այո, որ արագաւ եւ ու-
նի է Առաջնցը, շնորհ
առնէ չեմեզնեցեալ հա-
մարն կրօններէ: Սա-
մը այգիվոր թաւերուն
ընդ թորո առաջնաւնե-
ն: Առաջին եւ Գրչիս
Պետրոս համար կրօն-
այլ թիւ կազմակու-
նեման էր, երրորդն
այն տարբերութիւն շնե-
տաւանցը ընկեր կնիս-
ան համ առաջնից կայ
արեւել եւ ասեմ թու-
տի, լծակից որդւոցն
եւայիս:

[illegible]

Շատ օրերին է, իսկ վերջ կարճ. ձև յս այնի իր Հայոց պատանայ եւ Եփեսոսի ընդմիտ կամ Հռոմի մեր ստանալով եկող խոհապատրաստներէ յատանէնջներու անունը վական նշանաւոր աշխիւն, եւ այդ երեք յիշատակութեան մէջ Հայոց, եւ ո՛ր երբեք անցն Ս. Բաղդէմբու : Իսպաանն էր Կոստանապատմ. Կիրք Ա. Դ. Դ. Իրենց արժանեւորու լուծած չէ: Կոստանդուսիսկոյութեան կ'իշխուին զիմաղացի եւ նեկտամայ եպիսկոպոսի աւտմ. Կիրք Ե. Դ. Ը.) : Կրտաց զաւիս հասած Հռոմիայ եպիսկոպոսի թեղծութիւն ալ լինէր, ինչ կրտար համարուիլ այ Նիզիէ, եւ անոր չէ. Սիւրպս եւ գնահատարարութեան Հռոմիսն հիւսիսայ, զոր այսմ իր որդիքն արեւելից » անոր Նիզիէն այս տուտէնին, իսկ աւ կիարէ իրապունն իր հաւատարուրը ընդ որս եւ Վարսած կարսի մէջ գրուած ծաւ յերկրից Յունաց. . . սո ընկալաւ Կ ստոր եւ զիմարային կողմանս եւ ինքն կ'այտարարէ լուսնով էք յԱստուծոյ եւ հաւատակին Կրիզոստի եւ էլ Ան) : Վարդանանց լինէն, եւ այս յայտնի իմ խանգրով հնար չէ տեսին է Հայոց եւ Յուն կապերը ցուցնել, եւ ո՛ր նունաց մէջ անած լինէն, լուսնին ուսած. Հռոմի Հռոմիւր, Կոստանդուսն ամենն հպատակած էր ինչ որ Կեսարիայէ էր, Կրտուսն կ'կազմէ : Եմէն անտիքին կայանայ շարտ իմաստ չերաւ որ տուր ընտարարներ Յամինին, Նկասնիով որ Փարպեւորտին վրայ գրչուր պատնի կարգը եւ թուր պատնի :

ուցած է Յովհան Մանար կրք: «Հայաստանաց տուրալին հետեանքներ ազգայիններուն հրաւր, որ այն ատեն Սուրբ ընդ արժանեւոր ընտարողիկով խառն՝ Դունայ իմայ անուտ կայ ե ոչ ալ յանձնին Լեւոնի գեւին Լեւոնն ալ զգտորն են անած էր, եւ Մանար 485ին, որին երկու տարի Գ. Հռոմիայեցին Բիսկոպոս վրայ Սակարն ձեռնդրեցին ձայ եւ ձեռնարկելու պատաններ ս ընդհանուր սկզբունստ իւրաքանչիւր պատնի, եւ կ'արտանակէ. անտարակնին եւ Զարար որ այսօր դուստր է Քրիստապակին, որպարողներն եւ փառակալին Պետմոն է «տարեքը, եւ անն այն է, ինչ որ էր ընտարուց, ամբարդունստարանական գտնիկին լինը. ո՛չ իշխանայեցին ակից լինելով ապականեալ Պետարս ալ որպարս, եւ Պետարս արքարացաւ. անենն եւ ինքնք ալ արամքն եւ որ անաց ի խեղճիկութիւնը : Եւ լուր երգեցին ալ ձնոր կ'իշէն Նիզիելից տուայն քո, զոր Կ Հռոմիւրին զգէնն հաւատարարին Նիզիականայն անոր ապակերտներէն եւ անոր կ'ապակին, եւ վերապատնեցիւր

կաթողիկոսական իրաւասութիւն, եւ կգտնէ կառարեալ լատին-
կաթողիկոսութիւն, Սարգիս Ս. Սահակ Գարեգեը կշիռթէ Սահակ
Զորատորեցի կաթողիկոսին հետ, որ կրեայ զայն շարադրած
ըլլաւ: Թէեւ ոչ իւր բերնէն, Շարակաւնին սկիզբը կ'իյնայ
նորոգ շինեալ եկեղեցի մը . « Զնորոգեալս յ մէջն տաճարս
ընկեալ զեզ ի ընախութիւնս », Ապա Բրիտանոր պատկերի յի-
շատախոսութիւն կրիտ: « Զկենդանագիրք քո ծառայական կերպիս: »
Արդ Դեռնոք պատմիչ կգրէ որ « Ակոտ պատրիկ շինէր զեկե-
ղեցին Դարիւնից յիւրում ստանալն, եւ զկենդանագրեալն
զպատկեր մարդաբութեան Բրիտանոսի անծալ ի մոյցն արեւու
մեծաքանն զօրութեամբ չանգուցանէր ի նմա, եւ նորա ան-
ւամար զեկեղեցին անուանեաց »: (Ղեւոնդ էջ 16): Ատորիկ
նոյնք կկրկնէ: Իսկ Վարդան կրկնէր ինչեւ կ'յաւելոր թէ
« Ի նաւակատիւն երգեաց Զորս ըստ պատկերին ». (էջ 71,
տպ. վեցեան): Ահա չարականը եւ չարականին իմաստը. Ա-
շոտ Բագրատունին, շուրջ 885 թիւին 4. Պոլիսն պատրիկո-
սեան պատուի կստանայ եւ միաջգամայն փոխական պատիւով
ալ իւր նուէր, զոր Աղտի որդին կրերէ իրեն, որդին ալ
պատուեալ պատկերում եւ աստիճանով. Իսկ պատկերը կգնէ
Ակոտ Դարիւնից նորայն եկեղեցոյն մէջ. եւ այս առթիւ Ակոտ
ալ որ կերթէ այն նոր շարակըր, զոր հաւանականաբար չարա-
բրեց Սահակ Զորատորեցի ժամանակին կաթողիկոսն: Ակոտ ի-
րեն իրոյնչ համար կրէ՝ « Զոր ի Հոռովմայ գահնից վերապա-
տեալս », ակնարկելով պատրիկութեան պաշտօնին եւ պատ-
կերին Հոռովմայ գահն 4. Պոլիսն, որ իրերե նոր Հոռով ծանօթ է
ամենեւն: « Ուր եղիւ զվէմն հաւատոյ », 4. Պոլսոյ տիեզերական
Ս. Թորոզոյ հաւատոյ դաւանութիւնն է: Լամբրոնացի երբ « Զորս
բոտ պատկերի » չարականը կ'իյնէ. Հոռովն անուշով Յոյնը կկոմա-
նայ եւ ոչ հոռովմայեցին, եւ այս ամենը այնչափ անգագ գրք-
ութեա է, բայց չայց եկեղեցոյ հակառակորդք կհամարձակու
նորեն ըսել, որ այդ չարականին մէջ լատինականութիւն կայ:

Այս շարականն յետոյ յառաջ կրերէ մէկ քանի շարականներ են, որոց մէջ տեսած է Գրուհ, հինն, Սիրն վէճմեւն. բառերն եւ կոչումներն եւ այդ բառերն Հռովմայ ի յառատ հետեւութիւններ կը հանէ։ Սոյն սքանչելի երգերէն զոր մեր Հայրեր յորինեցին իրենց բանաստեղծական գրչով եւ ճարտասանական ոճով եւ զարդարուն ձեւերով, ի յորէ է դասականական փաստեր քաղել, Պետրոսի տրուած վէճ, գրուի, փախրդ արքայութեան՝ կոչումներն Հռովմայ պապերուն հետ հեն վերաբերութիւն ունին, երբ այդ տեսակ կոչումներն միայն Պետրոսի համար տրուած չեն, այլ բոլոր առաքելք, Յակոբ Տեառնեղբայր ալ կոչուած է «Գլուխաւոր քրտոց սրբոց», Պօղոս հրեշտակներէն իսկ վեր դասուած է. «Ամարմնոց դատուց ճերդինաց հոգեւն քնութեամբ գերազանցեալ եւ բարձրացեալ ի յերկնային խորանն», Եսայականին հեղինակը որ Յովհան Օմեղեի հայրապետն է հաստատար, շատ գեղեցիկ կերպով կակսի հաստատելով թէ ինեղբնին Բրիտանոյ վրայ չիտած է, որ հաստորի վէճն է, որ եւ կյնծայ Ս. Առաքեալներուն յիշատակար, Եսայականներու մէջ առաքեալներուն ամենքն ալ կոչուած են «Սուրբ հաւատոյ կաթողիկէ եկեղեցւոյ, «Բարեկամք Բրիտանոյ, «Դատաւորք անկող տառնին», իսկ հոգեւորէն բանաստեղծ Վարդան Արեւելցիի գրչին տակ մէկքն ալ իրենց նկարագրով կներկայանան Պետրոսն ու Ստրէվսար հաւատարապէս հիմունքն՝ աշխարհակիր բազկին ձեռքով դրուած, անկարծ լեռներ եւ հաւատքի հարազատ վէճեր։ Յովհաննէսն ու Յակոբսը բարեկոն հոգեւոր վտակներն են, տիեզերքի որոտումներ, լուսավառ առաքել, Յիսուսն լամբին վակաւները, Բարթողիմէոսն ու Թադէոսը հայրատուին այգւոյն հրեղէն պարփայներն եւ բարձր աշտարակներն են, եւ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ Հայրեր, Թովմասն ու Փիլիպպոս Բրիտանեական հօտին անմահ արօտն ու հանգստեան ջուրն են։ Յակոբս Սիւրբայ եւ Յուզա Յակոբեան մարքաբորձ Հօգիէն ընտրեալ եւ ձիւսեափայլ ամօթներն են, աշխարհ իշխաններ։ Եմադն եւ Մատաթիա Ս. Երրորդութեան խորհուրդին հազարապետներն են։ Մատթէոս կենաց բանին կանուխ քարոզիչն է եւ անտարաքնել, փրկութեան երջը, անդշկային ազգի պարծանքը։ Պօղոս անճանելի զբախտին եւ երրորդ երկինքին տեսնողն է, վերջապէս համատարած հայր է։ Այս խօսքերը բաւական են ցուցնելու թէ մեր սրբազան Հայրերն ու Հայրապետները ինչ հոգւով ու ինչ եռանդով կը գրեն, ինչպէս ամէնուն համար խորհրդաւոր զովեստներ կառատացնեն, ինչպէս ամէն առաքեալները հաւատար կը նկատեն փառք եւ իշխանութեամբ։

Շարականներին յետոյ կ'իջէ Անձնւացեաց եպիսկոպոս Խորպորը, նորա որդին Գրիգոր Նաբեկայան, Մագիստրոսը, Ներսէս շնորհալին եւ Ներսիս Լամարտոսցին, որոց գլուխաց մէջ գտած էր դարձեալ առաջին, վէմ հաստատեալ, գլուխ առաքելոց, գլուխ հօտին, կեկալեան վէմ, կոլուններ եւ բառերը: Այս բառերն եւ կոլուններու զործածութեան մասին իր դարձեալ կկրկնենք թէ աւելորդ է այդ բառերէն հաւատոյ դաւանութիւններ ստեղծել, եթէ այդ կոլուններէն դաւանական կեկտեր ի մէջ պիտի բերենք եւ առաքելական դասուն մէջ խոյտութիւն պիտի դնենք, այն ատեն թերեւս համատարած հայրը եւ անձնաւորի զբախտը տեսնող Պօղոսը, փրկութեան երգը եւ մարդկային ազգի պարծանք Մատթիւսը, Բրիտանոնէական հօտին արօտն ու հանգստեան ջուր Ռոմիւսը, թերեւս աւելի բարձր լինին իրենց այդ յատկութիւններով քան զՊետրոս: Եւայրը Տեառներայր ալ Առաքելոց գլուխ կոչուած է, ուրեմն միայն Պետրոս չէ գլուխը: Մէկուն տարած գովքետը կամ բարձրութիւնը միայն գովքետը կամ բարձրութիւնը շնուագին, Պետրոս հաւատոյ հիմ էր վասն զի ամէն առաքելներն ալ հիմին են (Յայտ. իկ. 14): Պետրոս կենդեղը հաստատութիւն է, վասն զի ամէն առաքելներն ալ եկեղեցոյ հաստատութիւն են. իսկ անուններէ մասնականներէ կամ յատկութիւններէ անուանւ ըմբանութիւններ, ճայտով կարորերին, այլ ոչ իմաստով, Դարձեալ առաքելները ծրից եւ կրից, կարգի եւ արդեանց տարբերութիւնը կունենան եւ ունեցան, այլ այստեղ ոչ տարբեր դասակարգ հազուայեցին եւ ոչ իրարու վրայ իշխանութեան կանխօրութեան առաւելութիւն ստացան, եկեղեցին ամէնքս հասարակապետի ճանցած էր: Ամէնքը միեւնոյն իշխանութիւն ատին Բրիտոսէ, միեւնոյն Ս. Նոզնի քնդուեցան Բրիտոս փոխմարը, միեւնոյն Ս. Նոզազով լեցուեցան վերնատան մէջ, եւ Բրիտանոնութեան գաղտին համար ամէնքը աշխատեցան, եւ ամէնքը եկեղեցւոյ սիւները եղան: Այս է ահա եկեղեցւոյ հարողմամիս արդարապետութիւնը:

Խոսարով Անձեւացին իր ժամագրոց մեկնութեան մէջ (էջ 224-225), կ'ըսէր՝ որ աղքատաւէր, հե համբերող լինին, եւ իւրաքանչիւր առաքինութեան իրրե օրինակներ կներկայացնէ՝ հին եւ նոր ուխտէն նշանաւոր ան

ձեր. Արքայնա, Յոր, Մովսէս, Դաւիթ, Պօղոս եւ Պետրոս : Ասանցմբ վերը կգրէ. « Ողբն նմանեսցուք եւ մեք, սոցին ազորողեսցուք » : Դրուածոյն նպատակն չնայելով լոկ գլուխ տալքնայ եւ լիակող արքայութեան բառերէն եւ կոչումներէն սխալ հետեւութիւններ հանել ներքայ չէ : Անձեանացեց նպխկոյսն իր ամաղով գործոյն մէջ կհետեւի : Ա. Նորց քարայրապետութեան, եւ Սուրբբական թուղթեր իր մեկնութեանց հիմըրած է եւ անոր համար կգրէ (էջ 68). « Բիւրատափ գոլով անդամք ամեններուն ի գլուխն մեր յօղեսցուք սիրով » : Բիւրատոտ գատ ուրիշ գլուխ չընդունիր նա :

Անձնացանց եպիսկոպոսին որդին Նարեկացի Գրիգորն ալ կամառատնուիր իրեն լատինադասն որովհետեւ զրբն էր . . . Իսկ լժակից եւ կցորդակից (Պօղոսն), տալիսն սկզբնաթիւ եւ նախամծարն, վէճն հաստատեալ եւ արձանն հիմնացեալ, քարն անուանի եօթնաթիւ դաւանութեամբ յարմարագրեցաւ ըստ չափոյ խորհրդական ամանակի սկսանք եւ լրանն, ընտրեալն եւ փառաւորայն կեփաւն : Նարեկացին այս տողերով հռովմէադաւաններուն կարծիքը ոչ թէ կհաստատէ, այլ կհրէք : Առջայնի քառիկ բով սկզբնաթիւ դնելով հրասկցնէ որ Պետրոսի առաջին լինելը առաքելոց մէջ սկզբնաթիւ լինելն է եւ ո՛չ թէ Առաքելոց պէտք : Իսկ վիմլրադին բով դրուած են քառ եւ արձանն քառերն ալ, որ պարզապէս անուան տողգաւանութեամբ կազմուած գովարարունթիւն լինելը ցուցուի, ինչպէս եւ եօթնաթիւ դաւանութեամբ յարմարագրեալը՝ բացատրութիւնը՝ Բիրստոս անուան եօթն տաւալի կցուցնէ միայն, Նարեկացի մեծ վարդապետը Առաքելոց ներքոյը հիմանկ կերպով դրած է, տասներկու առաքեալներէն չգաւտեով բօթանասուն եւ երկու աշակերտներն ալ եւ իր շնչաշարճիկ բանաստեղծի թռիչով կազմէ ամէն մարդու վրայ, եւ ով որ կարդայ, անոր մէջ կտեսնէ առաքելական դասուն հօգին, պատօնք, գործը, որ Ս. Վարդապետիլ զբչին տակ նոր փայլ մը առած են : Առաքելները համապատիր համահաստատ իշխանութեամբ լինելկայացնէ Աւետարանի վրայ հիմնուած, (էջ 149, 151), եւ կզրէ . . . «Սուրբ եւ երբանկագունդ գուժար դասու առաքելոց . . . զրեանութեան վեճին բարձրութեան գիականս վերրեկալայք եւ ձօնացայք եւ փարթեանացայ փառք տիրապէս, աստուածացեալք շնորհօք բանին, իշխանք պանծացեալք, պետք զլսաւորք . . . քահանայք քաւութեան, այցելուք երեսեւիք . . . երանի՜ թէ Հայ եկեղեցւոյ նախատողները անկեղծ սրտով կարդալին այդ հօգեկուշ գրուածները :

[illegible]

Տնտրակը պետք է ընտրալիկն ալ կներկայացնէ իր իւր հովովէաբաւան գործնոց պարտական, որովհետեւ գրեթէ չ« Եւ զի լուաք թէ՛ սուրբ եւ առաջիկն անկաշէ եպիսկոպոսաց հայրապետն Հռոմմայ եւ փոխանորդ Պետրոսի առաքելոյ » : Բայց հաւատարմի տպաբարոյթիւնները այսպէս չեն ըսեր, այլ պարզապէս կը գրեն : « Եւ զի եւ լուաք թէ՛ ըստ րայական Հռոմմայ եւ փոխանորդ Պետրոսի առաքելոյ յիւրոց անոր իրանտուր առաքելոց խօսիլ վասն միաբանութեան հաւատոյ » (Տպ. երաթ. էջ 117) : Մեր ընտրալի հայրապետը Հռոմմայ եպիսկոպոսը լոկ հայրապետ Հռոմմայ կը կոչէ, որ առաքելական աթոռոյ մի աթոռակալ է, եւ իւր աւանդութեամբ Պետրոսի աթոռոյն յանդիւր ալ կրնայ լինիլ : Այսպէս ածոր մէջ ոչ գլխաւորութեան խնդիր կայ եւ ոչ լատինադաւանութեան : Աւելորդ բաները ընտրալեւոյ գրէչն չեն : Այլ կտորէն վերը ընտրալեւոյ շարժարտական գրուածոց մէջէն առաջ կրեթէ այն տողերը, որոց մէջ կեփայեան վէմ եւ առաքելոց գլխաւոր կրօնները կան Միշտ մոռնի եւ զովեւտի եւ ստուգարանական դարձածաճ քի խնդր է : Եւսմանեանը վէմն կեփայեանն ոչ թէ միշտ Պետրոս-Կեփայեան, այլ Պետրոս-Կեփայեան դաւանելոյ վէմն է, Բրիստոն Աստուած եւ Բրիստոսի Աստուածութիւնն, բուն իսկ անշարժեական վիճի, որուն վրայ հիմնուած է քրիստոնէութեան հաւատքը : « Ի գրեթ լատինաւստուածական, ոտիւք չափել բերթողական, վասն էուութեանն անհատական, եւ բանին հօր մարդեղութեան, ոչ նախորձ եւ անշէան, յինչէ չիմած առանց հիւան, այլ ի վերայ անշարժական, վիճին եղեալ սա կեփայեան » : Մինչ Պետրոս ըստ ընտրալեւոյ անշարժական վէմն է, վասն զի նա իրօք չարձած է ուրացութեամբ : « Պետրոս զհետ երթեալոյ ըմբն, ի յաղկական չարձեալ վիճին, թողոյր երեցս դաշձային » :

Շնորհալի Ս. Հայրապետին բացատրությունները պար-
են եւ որդւ, եւ ընդհանուր եկեղեցւոյ վէճն եւ հիմ Բիրստո-
սը միջան գիտէ եւ ո՛չ գալլ ոք, եւ Աւետարանին. « Ի վերա-
սը վրայ վրիճ » խոսքը Աւետարանի ոգւոյն համաձայն Բիրստո-
սի վրայ կհասնայ, եւ իր այդ ձևարարող դատաւութիւնն ո-
մեկնութիւնը դարձող ի դարս մեր ականջներուն կհնչեցնէ
« Եւ արդ այս դատաւութիւն ձևարարող հաւատք՝ հիմն է Աստ-
ուածայնոյ սուճարիս որ ի մեզ, իսկ գործք բարեաց՝ շին-
ուածն է ի վերայ այսր հիման, որպէս եւ Տէրն զգաւաւոր-
թիւնն Պետրոսի եղ որպէս զվէճ հիմն խմանալի եկեղեցւոյ
խրոստ »։ (Ընդհանր.)

Ծնորջալից վերջ ներսւս Լամբրոնացիի ատենաբանութիւնէն ալ մէկ քանի կտորներ ի մէջ կրերէ Հակառարկորդը եկուղէ անոնց մէջ հռովմէադաւան դրութեան հաստատութիւնը տեսելը Սակայն Լամբրոնացին իւր ատենաբանութիւնը իստած մէջ Հռովմայի տգործին մէջ, ինչպէս կկարծէ նա, ա

Տարստնի ժողովոյն համար գրած է, ուր ոչ թէ Լատինաց, այլ Յուճաց հետ միութեան խնդիր կար: Լամբրոնացիին աւտարքանութիւնը հիանալի է իր ճարտարաստութեամբ եւ իր բարձր գաղափարներով: Տարստնի եպիսկոպոսը՝ Տարստնի փոքրի Պօղոսի ճշմարիտ արձապանացն է, սենք է անոր ատեն նշանաւորեալն հինո: Չկայ անոր մէջ ոչ զերգացնութեան եւ ոչ զերելեանութեան գաղափար մը, այլ նա կաւաղէ որ նախնի եկեղեցւոյ, հինգ դարերու եկեղեցւոյ, միութենէն նկատած են ըրող բրիտանեաններ, Ասալի եկեղեցիք խրտուրովիւն չունէին իրարու մէջ, այլ ամէնքն սիրով միութեան վէմին այլեւնքն Բրիտանոյ վրայ հաստատուած էին «Բայց յորժամ միութեան տիեզերաց պատահեցա՞ւ պատահ հունն որդէս. . . յորժամ ի վերայ գնաւզանն վիսի կարծեցաք զհաւատս մեր շինել եւ ընդ միաման մարտնչել կործանումն ո՞րքան. . . յորժամ մարմինն Բրիտանոյ քակեցաք ի միմիանց՝ վերջ անտանելի, յորժամ անդամքն միմիանց թշնամի դարձան վիարուրեալքն անչափ, յորժամ միշտորոք խնդադուրեալն զՏէր մեր Յիսուս Բրիտանո թշնամութեան ատար նիւթ՝ պտուղ նորին փոխանակ սիրոյն տակութիւնն»: Տարստնի եպիսկոպոսը կրէ թէ քրիստոնէական եկեղեցւոյ Գլուխը մէկ է, եւ այն ալ Բրիտանոն է, ամէնքն անոր ան-գամնինն են. «Եւ այսպէս չորսօցն Աստուծոյ՝ տիեզերք յու-տոնէ առ Բրիտանո տաւալին, ամենեկոյն յուլիւն կալով պո-րոտա՞յ՝ յերաքանչիւր ազգս եւ յաշխարհս, եւ մի զլիսոյն է անդա՞ւ, Աստիան (արեւմուտք նշանաւորութեամբ) եւ Արեւ-ւելք, Յոյնք եւ Բարբարոք, Հայք եւ Վերք, Ասորիք եւ եգիպտացիք, ի նա այլ յանբայ ամենեկեանն ոճուով, եւ զիս զեկեղապ հաւատովք» (էջ 148): Անա Լամբրոնացիին քարո-զութիւնը: Եւ Բնչպէս կանգգդնի նախաւորորդն կարծել թէ Լամբրոնացի լատինադաստնութիւն կըբարձէ: Հոսովմէն-ըբան միարապետութիւնը երբ խօսքերը կկրճատեն, կըսմիւն-կայապլեն, կմեկնեն, մեր հայերեւոն ուղղամիտ ողին ալ փո-փոխած չեն՝ ըրաք: Լամբրոնացիին եկեղեցւոյ միութեան կեդ-րոքը զԲրիտանո լինանչով, եւ միայն զԲրիտանո: Եթէ ուրեք «որ հիմնեցաւ ի վերայ Պետրոսի» բացատրութիւն մը կայ, այն Պետրոսի զբանաւորեալն միայն կանխեցի, եւ ոչ Պե-տրոսի անձին, զի շատ յայտնի եւ պարզ կերպով բացատրած է Բրիտանոյ միայնի եկեղեցւոյ բուն հիմն լինելը, եւ առա-քելոց հաւատարապէս եկեղեցւոյ հիմ լինելը. (էջ 102) «Եւ հիմն եղի զԵսուս Բրիտանո, արդ իւրաքանչիւր ոք զզոյ՞ լինելոց ի շինելո. . . զի զու՛ք էք տասնք Աստուծոյ կնդրա-ւոյ»: «Եւ Բրիտանո իրեւ զորդի իշխէ ի վերայ տան իւրոյ՝ որոն տունն մեք իւր ենք, եւ տանն քահանայապետ՝ Բրի-տանո: Չայս տուն հաւատոյ, զոր ի վերայ շինելոն նոցա, եւ Բրիտանո ի վերայ իւրեանց. Ի վերայ այլը, առէ, վիսի չի-նեցից զեկեղեցի իմ»: Այս բացատրութիւնները բաւական են ըստաւոր կերպով մեկնելու Բրիտանոյ խօսքերը, եւ ձեռնիւն-անոր ուղղութիւնս իմաստ: Նա ինքն Լամբրոնացիին է որ վսեմ եւ բարձր կերպով կուտայ ուղղափառութեան նկարագրելը. «Քանզի ամենեկեանն եւթ պիտանի զլիսոյն, եւ ամենայն ի Բրիտանո, եւ յամենայնի Բրիտանո, եւ չիք ի մէջ մեր Պօղոս կամ Ապօղոս. . . այլ գարշխմք անդամք Բրիտանոյ ի նոցա անուանցն եւ ի գործովն, եւ պարծիմք ի Բրիտանո եւ ի Բրիւ-տանյալ անուն, որով ամենեկեանն եւթ պայծառացաք, այլ ամենայն ազգ զիւր հարց աւանդութիւնն պինդ կայցին: Անա Հայատաւանայցոյ Ս. եկեղեցւոյ նշանաբանը կուտայ Լամբրո-նացիին, եւ Բրիտանո հաստատելով աւաքեալական եկեղեցեաց միութեան եւ միարանութեան նկատմամբ, ի հաւատս համա-ձայնութիւնը մշտտ պահանջելով, եւ յաւանդութիւնս եւ ի մատակարարութիւնս իւրաքանչիւրին առաքելական զիւրք-յարեղով:

Հոգովաշարական քարոզչաց այս վերջին ատեններս դորդ դրած արարքը, որ կարծես ժողովուրդին մը հաց տալով՝ գրաւ անելը ուղեց անոր ջինջ հաւատքը, չէր կրնար վերափոխ իրաւացի մեղադրանքէ, և քրիստոնեական անուան ներքեւ հակաքրիստոնեական արարք մը լինելէ: Անոցու կողմէն ի լոյս հանուած տեղարարը նպատակ ունէր այդ տխուր գործին քողարկում տալ, դործականին տպելութիւնը՝ տեսականին վարագործին ներքեւ ծածկելով, բայց տեսնաք որ չլսողը ձգարարին ու ստողը չեն սենար, Լուսաւորչայ հաւատքը չեղծանիր: Հայ եկեղեցու դաւանանքը Առաքելական եւ քրիստոնեական եկեղեցուդ եւ կրօնի գլուխ եւ հիմ՝ Բրիստատի կրնդունի, դի այսպէս կուտուցանէ Աւետարանը, այսպէս կը վարդապետեն մեր Հայրեր: Մեր Լուսաւորչին Գրիգոր, մեր հայրապետներն Ներսէս եւ Սահակ, մեծ վարդապետն Մեսրոպ, Թարգմանիչը եւ Վարդանանք, եղիկին ու եղիւն Մովսէս Ռորնապեցի ու Ղազար Փարպեցի, Յովհան Մանդուկունի եւ Սահակ Չորասիրեցի, Ռոսով Անձեւացին եւ Գրիգոր Նարեկացին, Ներսէս Շնորհալիկ ու Ներսէս Լամբրոնացին, եւ անոց հետ մեր բոլոր սրբազան մատնադպիրներ Աւետարանի հոգին եւ Բրիստատի քարոզութիւնները միշտ աւանդեցին իրենց պարզութեանն եւ լինելովեմար Հայաստանեաց եկեղեցին կոյս եկեղեցի է. ՚հին դարերու մէջն կուզայ նա Առաքելական դարերուն ներշնչումով, անոր դաւանները պէտք է պահպանեն զայն իրենց բոլոր հոգով: Հայ եկեղեցին մարտիրոս եկեղեցի է. իւր հարց աւանդը աւելցուած պարսաւ է ամէն դժուարութեանց եւ նեղութեանց դէմ, զինացած է արտաքին հալածանայ, տոկացած է ներքին հակառակութեանց եւ նախատանայ: Երեք տիեզերական Մ. ժողովոց դաւանութեան Համարիտ հետեւողն է նա, անոցն հիմնական դաւանութեամբ կրաւականանայ, եւ նորահայտ կամ վերջնատու վարդապետութիւններ կմբոճէ: Ներդաւիտ հողովը զԲրիստատ կքարոզէ, եւ Աւետարանի ու Առաքելայ վարդապետութիւնը ամէնուն համար դիրամտապելի կրնէ Այս է Բրիստատի հաստատած հիմը, եւ այս հիմը չպիտի խախտուի դարերու մէջ: Մի՛ լիցի միշտ խարոյկ կեղծ եւ մոլապիկներ որ հչմարտիտ կիւրերն իրենց գրով ու բերնով, եւ մեր Մ. Հայր վարդապետութիւնները եղծել կուզեն: Հայաստանեաց Ռեզդապատ Մ. եկեղեցուդ հետեւողը պէտք է միշտ անարժ պահէ Լուսաւորչայ լոյս հաւատքը, ու իւր Սուրբ եկեղեցին, միշտ իրեն նշանաբան ունենալով Շնորհալի Հայրապետին հրամանը: «Այլ եւ գնաւատող որ յաւաղան, անհոգի մտնաւ միշտ յախտանալ»:

Եւ անշարժ հաւատքը անտառան զահէ մեր Սուրբ եւ Ռեզափառ եւ Առաքելական Եկեղեցին, որ նախա զորաց ետք եւ նախա արարացեալքը օրհնէր եւ փառաբերէր ռաղլոյթեանքը եւ ճշմարտութեանքը, բանի եւ զործով, բերաւ նով եւ օրտիւ, աստ եւ ի յանդերձանք, աշայր եւ զՌոյզ եւ զՍուրբ Հոգին յաբխեանք յաբխենից ։ ամէն ։

